

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXXVIII

Zagreb, 2014.

Broj 73

rasprave i prilozi

UDK 262(398)“03/05”

348.3:262.3(398)“03/05”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 9. 2013.

Prihvaćeno za objavljivanje: 20. 12. 2013.

CRKVENI USTROJ U KASNOANTIČKOJ JUŽNOJ PANONIJI¹

Hrvoje GRAČANIN, Zagreb

U radu se prati razvoj crkvene organizacije u dvjema južnopanonskim pokrajinama, Panoniji Saviji i Drugoj Panoniji, od kraja 4. do kraja 6. stoljeća. Osobita pozornost posvećena je pitanju Jovijske biskupije u Saviji te Basijanske biskupije u Drugoj (Sirmijskoj) Panoniji. Ocrtavaju se nepovoljne prilike u kakve su zapale kršćanske zajednice u južnoj Panoniji s rasapom rimskoga državnog sustava. Obrađuje se i problem širenja jurisdikcije salonitanskog nadbiskupa u južnopanonskim pokrajinama nauštrb ovlasti sirmijskog metropolita. Što se tiče stanja crkvene organizacije u južnoj Panoniji u 6. stoljeću, važno je spomenuti siscijske biskupe na dvama koncilima u Saloni, što pokazuje da je Crkva u Zapadnom Iliriku bila još dovoljno vitalna. U tom je vremenu bila obnovljena i djelatnost Arijanske crkve jer su novi panonski vlastodršci (Ostrogoti i Gepidi) pripadali arijanskoj sljedbi. Najočitiji je pokazatelj gašenja crkvene organizacije odlazak biskupa jer je njima prema kanonskom pravu bilo zabranjeno svojevoljno napuštati sjela, odnosno prepuštati vjerničke općine njihovoj sudbini. Bijeg sirmijskog biskupa Sebastijana 582. godine tako je i simbolički označio slom crkvene organizacije u savsko-dravsko-dunavskom međurječju.

KLJUČNE RIJEČI: *kasna antika, južna Panonija, kršćanstvo, Crkva.*

¹ Predmetni je rad bio izložen kao referat na Trećem kongresu hrvatskih povjesničara koji se održavao u Splitu i Supetru na Braču od 1. do 5. listopada 2008. godine. U međuvremenu su nalazi znatnim dijelom ugrađeni i u knjigu: Hrvoje GRAČANIN, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Zagreb, 2011.

Uvod

Otkako je kršćanstvo u ranom 4. stoljeću postalo u Rimskom Carstvu dozvoljeni kult, *religio licita*, pred njim su se otvorile neslućene mogućnosti i ubrzo je postalo dominantna vjera u kasnorimskom svijetu. I južna Panonija je snažno zahvaćena kristijanizacijom, što se ogledalo u uređenju kršćanskih zajednica, napose urbanih, o čemu jasno svjedoče arheološki i pisani izvori.² Od sredine 4. stoljeća južna Panonija, točnije njezin istočni dio, postala je središtem i rasadištem alternativnoga kršćanskog teološkog nauka koji je još od prvoga ekumenskog koncila u Niceji 325. godine bio ožigosan kao krivovjerni. Nakon što je nekoliko desetljeća zaokupljala umove i srca crkvenih prvaka, grčevita borba između arijanstva i pravovjerja u južnoj Panoniji odlučena je pobjedom pravovjerne struje na saborima u Sirmiju 378. i Akvileji 381. godine.³ Doduše, arijanstvo nije nestalo, nego su se njegovi privrženici morali povući u tajnost.⁴

Živahna uključenost kršćanskih zajednica s južnapanonskog prostora u teološke sporove u 4. stoljeću ukazuje i na propulzivnost ovdašnjeg kršćanstva i razmjerno visoku razvijenost

---

² Branka VIKIĆ-BELANČIĆ, »Elementi ranog kršćanstva u sjevernoj Hrvatskoj«, *Arheološki vestnik*, br. 29, Ljubljana, 1978., str. 588–606; Mirja JARAK, »Povijest starokršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske« (ur. Željko Demo), *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde. Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, [Katalog izložbe], Zagreb, 1994., str. 17–39; Branka MIGOTTI, »Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj« (ur. Ž. Demo), nav. dj., str. 41–67; ISTA, *Evidence for Christianity in Roman Southern Pannonia (Northern Croatia). A catalogue of finds and sites*, [BAR International Series 684], Oxford, 1997.

³ Pregled povijesti arijanskog spora u južnoj Panoniji s osobitim obzirom na odnos između Akvileje i Sirmija vidi u: Matija PAVIĆ, *Arijanstvo u Panoniji Srijemskoj*, Đakovo, 1891.; Jacques Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Pariz, 1918., str. 259–343; Peter Friedrich Barton, *1800 Jahre Christentum in Österreich und Südostmitteleuropa. Eine Einführung in seine Geschichte I: Die Frühzeit des Christentums in Österreich und Südostmitteleuropa bis 788*, [Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte, Erste Reihe], Beč – Köln – Graz, 1975., str. 78–87; Rajko BRATOŽ, »Cerkvenopolitični i kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejom«, *Zgodovinski časopis*, god. 37, br. 3, Ljubljana, 1983., str. 263–267; ISTI, »Die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen«, *Klio*, bd. 72, Berlin, 1990., str. 520–530; ISTI, »Christianisierung des Nordadria- und Westbalkanraumes im 4. Jahrhundert«, (ur. ISTI), *Westillyricum und Nordostitalien in der spätromischen Zeit – Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi*, [Situla 34], Ljubljana, 1996., str. 319–334; Yves-Marie DUVAL, »Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325–400)«, *Aquileia, la Dalmazia e l'Ilirico. Atti della XIV settimana di studi aquileiesi, 23–29 aprile 1983 II*, [Antichità altoadriatiche 26], Udine, 1985., str. 331–379; ISTI, *L'extirpation de l'Arianisme en Italie du Nord et en Occident*, Aldershot – Brookfield – Singapore – Sidney, 1998.; Branko GABRIČEVIĆ, »Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena«, u: ISTI, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, 1987., str. 289–301; M. JARAK, »Povijest starokršćanskih zajednica«, str. 37–38; Radoslav KATIČIĆ, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, [Biblioteka Theoria], Zagreb, 1998., str. 95–96; Darja DAMJANOVIĆ, »Povijesna pozadina arijanskog krivovjerja u Sirmijskoj metropoliji«, *Diacovenia*, god. 19, br. 1, 2011., str. 63–74; Michel Meslin, *Les Ariens d'Occident 335–430*, Paris, 1967.; Manlio SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma, 1975.; Hans Christof BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantius II. Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites (337–361)*, Berlin – New York, 1984.; Ante ŽDERIĆ, »Suton antike u svjetlu arijanskog krivovjerja«, *Diadora*, sv. 21, Zadar, 2003., str. 134–180; Alenka Cedilnik, *Ilirik med Konstantinom Velikim in Teodozijem Velikim. Balkansko-podonavski prostor v poročilih Atanazija, Hilarija, Sokrata, Sozomena, Teodereta in Filostorgija*, [Thesaurus memoriae, Dissertationes 3], Ljubljana, 2004.; Johannes ROLDANUS, *The Church in the Age of Constantine. The theological challenges*, London – New York, 2006., str. 74–106, 110–113, 117–138.

⁴ Edit B. Thomas, »Religion« (ur. Alfonz Lengyel, George T. B. RadaN), *The Archaeology of Roman Pannonia*, Lexington – Budapest, 1980., str. 204.

crkvene organizacije, premda mnoge pojedinosti još izmiču spoznaji istraživača, naročito kad je u pitanju zapadni dio tog prostora. Negativna razvojna spirala, koja je u konačnici uvelike poništila dotadašnja kristijanizacijska i crkvenoorganizacijska postignuća, započela je potkraj 4. stoljeća uslijed nepovoljnih vojnopolitičkih prilika i nezaustavljivog propadanja rimskoga upravnog sustava. Budući da su južnopanonske oblasti zbog blizine podunavske granice postajale sve nesigurnije, počela su se viša središta crkvene organizacije premještati na jug, a južnopanonske biskupije su se nužno morale oslanjati na sestrinske crkvenoupravne jedinice u manje izloženim krajevima. Naposljetku je i njihov kakav-takav opstanak još u prvoj polovici 6. stoljeća bio znatnim dijelom posljedica povezanosti s pošteđenijim biskupijama na jugu.

Oris crkvene organizacije u južnoj Panoniji u 4. i 5. stoljeću

Crkvena organizacija u južnopanonskim pokrajinama, Panoniji Saviji (*Pannonia Savia*) sa sjedištem u Sisciji (*Siscia*, Sisak) i Drugoj Panoniji (*Pannonia Secunda*) sa sjedištem u Sirmiju (*Sirmium*, Srijemska Mitrovica), koje su obuhvaćale čitav prostor kontinentalne Hrvatske, osim današnjeg Međimurja,⁵ bila je krajem 4. stoljeća već oblikovana. U to vrijeme vrela nedvojbeno ukazuju na postojanje četiriju biskupija: triju u Drugoj Panoniji, u Cibalama (*Cibalae*, Vinkovci), Mursi (*Mursa*, Osijek) i Sirmiju, a jedne u Panoniji Saviji, u Sisciji.⁶ Prema zemljopisnom položaju biskupskih središta u Drugoj Panoniji može se zaključiti da je cibalsko sijelo bilo nadležno za jugozapadni dio pokrajine, mursijsko za sjeverozapadni, a sirmijsko za središnji i istočni. Otuda je sasvim bjelodana crkvenoorganizacijska praznina u Saviji ako bi se u njoj nalazila samo jedna biskupija.

Rješenje je naizgled pronađeno u osobi Amancija, koji je u aktima akvilejskog koncila iz 381. godine najvjerojatnije naveden kao biskup Jovije (*episcopus Ioviensium*),⁷ a utemeljenost pretpostavke potkrijepljena je natpisom s danas izgubljenog sarkofaga u kojem se spominje »odličan, svet u vjeri i blag svećenik« (*egregius fidei sanctus mitisque sacerdos*) Amancije, čija je dugogodišnja djelatnost bila posvećena dvama narodima (*bini populi*),

⁵ Prostor Međimurja je potpadao pod pokrajinu Prvu Panoniju (*Prima Pannonia*), koja je sjedište imala u Savariji (Szombathely, hrv. Subotiče). Čini se da je i područje današnjeg Donjeg Miholjca, gdje se u antici vrlo vjerojatno nalazilo naselje Marinijana (*Mariniana*), pripadalo Panoniji Valeriji (*Pannonia Valeria*), čije je središte bilo u Sopijani (*Sopiana*, Pécs, hrv. Pečuh). To se zaključuje na temelju podatka da je ondje smještenoj postroji nadređen bio valerijski vojni zapovjednik. Usp. Jenő Fitz, *L'administration des provinces panoniennes sous le Bas-Empire romain*, [Collection Latomus 181], Bruxelles, 1983., str. 15; ISTI, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit III*, Budapest, 1994., str. 1179; također i András MÓCSY, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* S IX, Stuttgart, 1962., str. 586–587, s. v. *Pannonia*. Druga je Panonija obuhvaćala i cijeli Srijem, dakle i dio koji je danas u sastavu Republike Srbije.

⁶ Rajko BRATOŽ, »Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen (4. bis 6. Jahrhundert)« (ur. Vasil Gjuzeev, Renate Pillinger), *Das Christentum in Bulgarien und auf der übrigen Balkaninsel in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, [Miscellanea Bulgarica 5], Wien, 1987., str. 156.

⁷ Tezu o biskupiji u Joviji vidi u: M. JARAK, »Povijest starokršćanskih zajednica«, str. 35. Također i R. Bratož, »Razvoj organizacije zgodnejkršćanske crkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. st.«, *Zgodovinski časopis*, br. 4, Ljubljana, 1986., str. 372; ISTI, »Die Entwicklung der Kirchenorganisation«, str. 156; ISTI, »La chiesa aquileiese e i barbari (V-VII sec.)« (ur. Sergio Tavano, Giuseppe Bergamini, Silvano Cavazza), *Aquileia e il suo patriarcato. Ati del Convegno Internazionale di Studio (Udine 21–23 ottobre 1999)*, Udine, 2000., str. 103.

od kojih je jedan bio tuđi puk (*plebs aliena*) pod dvojicom vođa (*gemini duces*), a drugi su bili očito romanizirani Panonci.⁸ Postojanje Amancija iz Jovije otvorilo je pitanje o kojoj je panonskoj Joviji riječ, što je do danas ostalo izvorom povjesničarske nedoumice. Naime, poznate su tri panonske Jovije, dvije u Panoniji Saviji, današnji Ludbreg i možda Turnašica južno od Pitomače, te treća u Valeriji, po svemu sudeći suvremena Alsóheténypuszta.⁹ U historiografiji se najprije iskristalizirao stav da Amancijevo sjelo treba tražiti u Joviji Botivu, u čemu uglavnom ustraju i hrvatski istraživači.¹⁰ U novije vrijeme iznesena je mogućnost da je Amancijevo sjedište bilo u valerijskoj Joviji,¹¹ što je dio stručnjaka navelo na to da problem smatra i dalje neriješenim.¹² Glavni prigovor hipotezi da je Aman-

⁸ Tekst natpisa vidi u: *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*, br. 1061a-b (I-III, prir. Charles Diehl, Berlin, 1924.–1931.), *Inscriptiones Aquileiae*, br. 2904 (I-III, prir. Giovanni Battista Brusin, Udine, 1991.–1993.), a njegovu analizu vidi u: Rudolf EGGER, »Historisch-epigraphische Studien in Venezien. Amantius, Bischof von Iovia«, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* 21–22 (1922.–1924.), Beiblatt, str. 327–341; uz: Edward Arthur THOMPSON, »Christianity and the Northern Barbarians« (ur. Arnaldo MOMIGLIANO), *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Oxford, 1963., str. 66–67 i bilj. 3; R. BRATOŽ, »La chiesa aquileiese e i barbari«, str. 103–112; Friedrich LOTTER, u suradnji s Rajkom BRATOŽOM i Helmutom CASTRITIUSOM, *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375–600)*, Berlin – New York, 2003., str. 73–74 i bilj. 262.

⁹ Prvu Joviju navode *Itinerarium Antonini*, 130, 2 i *Itinerarium Hierosolymitanum*, 561, 10, *Itinerarium provinciarum Antonini Augusti et Hierosolymitanum* (prir. Moritz Eduard PINDER – Gustav PARTHEY), Berlin, 1848.; *Itineraria Romana I: Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense* (prir. Otto CUNTZ), Leipzig, 1929., pretsak Stuttgart, 1990., drugu *Tabula Peutingeriana*, *Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis 324 I-II* (prir. Ekkehard WEBER), Graz, 1976., a treću *Itinerarium Antonini*, 264, 8 i *Notitia dignitatum Occidentis*, 33 *Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium in partibus Occidentis*, u: *Notitia dignitatum: accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum* (prir. Otto SEECK), Berlin, 1876., pretsak Frankfurt, 1962.; *Notitia Dignitatum* (prir. Robert IRELAND, Stuttgart – Leipzig, 1999.) kao sjedište jedne kohorte pod tribunom. Da je valerijska Jovija Alsóheténypuszta, utvrdili su s vjerojatnošću Tibor NAGY, »The Last Century of Pannonia in the Judgement of a New Monograph«, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 19, Budapest, 1971., str. 320 i Sándor SOPRONI, »Die spätromische Festung von Jovia«, *Actes du IXe Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines, Mamaia 1972*, Bukurești – Köln – Wien, 1974., str. 181–186. O lokalizaciji Jovija u južnoj Panoniji vidi u: H. GRAČANIN, »Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji«, *Scrinia Slavonica*, god. 10, br. 1, Slavonski Brod, 2010., str. 20, 21–22.

¹⁰ Usp. P. F. BARTON, *1800 Jahre Christentum*, str. 101; R. EGGER, »Historisch-epigraphische Studien«, str. 340; Andreas GRAF, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*, [Dissertationes Pannonicae I/5], Budapest, 1936., str. 63; M. JARAK, »Povijest starokršćanskih zajednica«, str. 35; Jovan KOVAČEVIĆ, »Esquisse d'une étude sur les rapports entre la population de l'Empire et les »barbares« aux IVe – VIe s. (La valeur de quelques sources écrites)«, u: Danica DIMITRIJEVIĆ – Jovan KOVAČEVIĆ – Zdenko VINSKI, *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini. Saopštenja sa naučnog skupa 13.–16. decembra 1976.*, Novi Sad, 1978., str. 15; B. MIGOTTI, *Evidence for Christianity*, str. 23; András Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London – Boston, 1974., str. 329, 341, 347–348; B. VIKIĆ-BELANČIĆ, »Elementi ranog kršćanstva«, str. 588, 593, ISTA, *Antičko nasljeđe Ludbrega, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 10–11, Zagreb – Varaždin, 1998., str. 488; Marija ŠIŠA WIEWEGH, *Iovia Botivo, Podravski zbornik*, br. 30, Koprivnica, 2004., str. 305–306.

¹¹ T. NAGY, »The Last Century of Pannonia«, str. 320; Edit B. THOMAS, »Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde«, (ur. Dietmar STRAUB), *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, [Katalog Ausstellung Enns], Linz, 1982., str. 263; Endre TÓTH, »Az alsóhetényi 4. századi erőd és temető kutatása, 1981–1986. Eredmények és vitás kérdések [Vorbericht über Ausgrabungen der Festung und des Gräberfeldes von Alsóhetény 1981–1986. Ergebnisse und umstrittene Fragen]«, *Archaeológiai Értesítő*, vol. 114–115, Budapest, 1987. – 1988., str. 52–60.

¹² R. BRATOŽ, »Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve«, str. 372; ISTI, »Die Entwicklung der Kirchnorganisation«, str. 156, 174–175, bilj. 53; ISTI, »Die Geschichte des frühen Christentums«, str. 542; ISTI, »Christianisierung des Nordadria- und Westbalkanraumes«, str. 329; ISTI, »La chiesa aquileiese e i barbari«, str. 103, bilj. 5; ISTI, »Aquileia tra Teodosio e i Longobardi (379–568)« (ur. Giuseppe CUSCITO), *Aquileia*

cije stolovao u valerijskoj Joviji mišljenje je da je ona bila puka cestovna postaja, dok je Jovija Botivo jedina u vrelima označena kao *civitas*.¹³ Međutim, arheološka su istraživanja nedvojbeno pokazala kako je Alsóheténypuszta bila znatno utvrđeno mjesto koje je u kasnoantičkim okvirima također vrijedilo kao *civitas*, što potpuno realnom čini pretpostavku da je ondje mogla postojati biskupija. U vezi s tim presudna je činjenica područje gdje je djelovao Amancije, a to je uistinu Valerija, gdje su najvećim dijelom bili naseljeni ostrogotsko-alansko-hunski federati, *plebs aliena* iz spomenutog natpisa, pod dvojicom svojih vođa (*gemini duces*) – Alatejem i Safraksom.¹⁴

Amancijeva uloga je utoliko bila važnija jer se naseljene federate ne samo željelo privesti kršćanstvu, kako bi se lakše uklopili u kasnoantičko rimsko pokrajinsko društvo, nego ih se htjelo spriječiti da prihvate arijanstvo koje je već ionako bilo rašireno među nadošlim Germanima, a koje je svoje podržavatelje još imalo u Panoniji. Otuda je i jasno zašto je Amancije nazočio akvilejskom koncilu. S druge strane, to ni u kojem slučaju ne znači da savijska Jovija, poznata i kao Botivo, nije bila biskupija, dapače ta se pretpostavka čini vjerojatnom upravo zbog već istaknute crkvenoorganizacijske praznine u Saviji. Tako bi potkraj 4. stoljeća u toj pokrajini postojale dvije biskupije. Valja na kraju iznijeti i još jednu mogućnost, iako manje vjerojatnu s obzirom na kanonski propisanu *stabilitas loci* biskupâ. Amancije je doista mogao biti biskup Jovije Botiva, ali bi zbog specifične situacije nastale smještanjem federata bio dislociran u valerijsku Joviju, gdje je mogao neposredno obavljati i nadzirati misionarsku zadaću.

Najuglednija panonska, ali i ilirička biskupija u kasnom 4. stoljeću bila je Sirmijska nadbiskupija, čiji je poglavar Anemije za svoje sjelo s ponosom na akvilejskom koncilu govorio: *caput Illyrici non nisi civitas est Sirmiensis*.¹⁵ Uzdizanje ugleda sirmijskog prvosvećenika bila je prvenstveno posljedica statusa Sirmija kao središta Panonske di-

dalle origini alla costituzione del ducato longobardo. Storia – amministrazione – società, [Antichità altoadriatiche 54], Trieste, 2003., str. 481; B. MIGOTTI, »Arheološka grada iz ranokršćanskog razdoblja«, str. 51; ISTA, »Early Christianity in Aquae Iasae (Varaždinske Toplice) and Iovia (Ludbreg) in Pannonia Savia« (ur. Róbert MÜLLER), *Christentum in Pannonien im ersten Jahrtausend. Internationale Tagung im Balaton Museum in Keszthely vom 6. bis 9. November 2000*, [Zalai múzeum 11], Zalaegerszeg, 2002., str. 55–56; Endre TÓTH, »Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen«, u: Egon BOSCHOF – Hartmut WOLFF, *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien, 1994., str. 250–251; Dorottya GÁSPÁR, *Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian Finds and sites from Hungary*, [BAR International Series 1010], Oxford, 2002., str. 50. Najnovije se R. BRATOŽ, »Die kirchliche Organisation in Westillyricum (vom späten 4. Jh. bis um 600) – Ausgewählte Fragen« (ur. Orsolya HEINRICH-TAMÁSKA), *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*, [Castellum Pannonicum Pelsonense, sv. 2], Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden Westf., 2011., str. 216 opredijelio za Alsóheténypuszta.

¹³ M. JARAK, »Povijest starokršćanskih zajednica«, str. 35. Kao *civitas* zabilježena je u *Itinerarium Hierosolymitanum*, 561, 10.

¹⁴ Usp. Herwig WOLFRAM, *Die Goten: von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München, 31990., str. 257; F. LOTTER, *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum*, str. 56, 73–74; Hrvoje GRACANIN, »Huni i južna Panonija«, *Scrinia Slavonica*, god. 5, br. 1, Slavonski Brod, 2005., str. 15; ISTI, »The Huns and South Pannonia«, *Byzantislavica*, br. 64, Praha, 2006., str. 36. Sumnju u to da su Amancijeva *plebs aliena* Alatejevi i Safraksovi Ostrogoti, Alani i Huni izražava B. MIGOTTI, »Early Christianity in Aquae Iasae«, str. 55.

¹⁵ *Gesta concilii Aquileiensis* 16, *Gesta episcoporum Aquileiae adversum haereticos Arrianos* (prir. Michaela ZELZER), [Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 82.3], Wien, 1982., str. 316–368. Također i R. BRATOŽ, »Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve«, str. 373, bilj. 61; ISTI, »Die Entwicklung der Kirchenorganisation«, str. 156, 175, bilj. 56; Y.-M. DUVAL, »Aquilée et Sirmium durant la crise arienne«,

jeceze i Ilirika te carskog sjedišta (*sedes imperii*).¹⁶ No, čini se opravdanim pretpostaviti da je nakon pada Sirmija pod hunsku vlast 441. godine i bijega sirmijskog nadbiskupa prvenstvo u Zapadnom Iliriku (Panonskoj dijecezi) preuzeo salonitanski nadbiskup, koji je već od drugog desetljeća 5. stoljeća bio nositelj metropolitanske časti za Dalmaciju i susjedne pokrajine.¹⁷ U tom dostojanstvu navodi ga papa Zosim (417. – 418.) u pismu iz 418. godine. Salonitanski je biskup možda upravo tada stekao nadležstvo nad pojedinim panonskim i noričkim pokrajinama. Istodobno valja naglasiti kako je u 6. stoljeću svoj utjecaj nauštrb Salonitanske metropolije postupno širila i Akvilejska patrijarhija pa su u ovo vrijeme njezinoj jurisdikciji pripale biskupije iz Unutrašnjeg Norika i ostataka Prve Panonije. Napokon, osnutkom istočnorimske Iliričke prefekture i definitivnom uspostavljanjem sjedišta novog prefekta u Tesaloniki (*Thessalonica*, Solun), Sirmij je uvelike izgubio na dotadašnjoj važnosti.¹⁸ U Tesaloniki je 415. godine papa Inocent I. (402. – 417.) službeno utemeljio vikarijat za Istočni Ilirik.¹⁹

Konačan slom južnopanonskoga crkvenog ustroja u 6. stoljeću

Nadiraanjem Huna u posljednja dva desetljeća prve polovice 5. stoljeća crkveni je ustroj u kasnoantičkoj Panoniji pretrpio udarac od kojeg se više nije oporavio. Sirmijski nadbiskup je bio prinuđen pred hunskom navalom u kojoj je 441. godine plijenom pao Sirmij napustiti svoje sjelo.²⁰ To je, pak, značilo da je tamošnja vjerska zajednica u formalno-pravnom smislu prestala funkcionirati, iako se obdržavanje kršćanskog kulta bez sumnje

str. 373–374; Jacques ZEILLER, »Sur l'ancien évêché de Sirmum«, *Orientalia christiana periodica*, bd. 13, Roma, 1947., str. 673.

¹⁶ Panonska dijeceza (*diocesis Pannoniarum*), poznata i kao Zapadni Ilirik (*Illyricum occidentale*), obuhvaćala je sve četiri panonske pokrajine (Prvu i Drugu Panoniju, Panoniju Saviju i Valeriju), dvije noričke pokrajine (Unutrašnji i Obalni Norik) i pokrajinu Dalmaciju, a bila je dio Prefekture Ilirika, Italije i Afrike (*praefectura praetoria Illyrici Italiae et Africae*). Tijekom 4. stoljeća Ilirik je prigodice bio odijeljen od prefekture Ilirika, Italije i Afrike i podvrgnut zasebnom prefektu pa je tada Sirmij bio i njegovo sjedište (u tom slučaju nije bio imenovan *vicarius*, odnosno načelnik Panonske dijeceze). Tu Iliričku prefekturu ne smije se pomiješati s kasnijom Iliričkom prefekturom (*praefectura praetoria per Illyricum*), nazivanom i Istočni Ilirik (*Illyricum orientale*), koja je bila dio Istočnog Rimskog Carstva, a nastala je odjeljivanjem od nekadašnje jedinstvene (velike) Iliričke prefekture. Doduše, Sirmij je od 437. do 441. godine, nakon što je vrhovništvo nad Panonijom prešlo sa Zapadnog na Istočno Carstvo, bio središte i istočnorimske Iliričke prefekture.

¹⁷ R. BRATOŽ, »Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve«, str. 373 i bilj. 62; ISTI, »Die Entwicklung der Kirchenorganisation«, str. 156, 175, bilj. 57; ISTI, »Die kirchliche Organisation in Westillyricum«, str. 220–221, 223; Juraj KOLARIĆ, *Povijest kršćanstva u Hrvata I: Katolička crkva*, Zagreb, 2004., str. 15; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes*, str. 134–135, ISTI, »Une ébauche de vicariat pontifical sous le pape Zosime«, *Revue historique*, bd. 155, Paris, 1927., str. 326–332 je izrazio mišljenje da je papa salonitanskog biskupa postavio za vikara Zapadnog Ilirika, nakon što je u Tesaloniki već bio ustanovljen vikarijat za Istočni Ilirik, a u Arelatu (Arles) za Galsku prefekturu. R. BRATOŽ, »Die kirchliche Organisation in Westillyricum«, str. 218–219 ističe da je sirmijski nadbiskup izgubio 437. godine metropolitansku vlast nad onim pokrajinama Zapadnog Ilirika koje su ostale u zapadnoj polovici Carstva, ubrajajući u njih i Dalmaciju, iako je možda i ona bila pripala Istočnom Carstvu. Usp. H. GRAČANIN, »Huni i južna Panonija«, str. 29 i bilj. 56.

¹⁸ R. BRATOŽ, »Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve«, str. 375; ISTI, »Die Entwicklung der Kirchenorganisation«, str. 157; ISTI, »Die kirchliche Organisation in Westillyricum«, str. 219.

¹⁹ Karl BAUS, »Nutarnji crkveni život između Niceje i Kalcedona« (ur. Hubert JEDIN), *Velika povijest Crkve II*, [Volumina theologica; sv. 19], Zagreb, 1995., str. 244, 246.

²⁰ H. GRAČANIN, »Huni i južna Panonija«, str. 32–33.

nastavilo, jer je dio gradskog stanovništva ostao. Vjerojatno je nakon toga salonitanski nadbiskup preuzeo prvenstvo u cijeloj Panonskoj dijecezi, dakle i nad biskupijama u Drugoj Panoniji. Hunsku je vladavinu u južnoj Panoniji zamijenilo u drugoj polovici 5. stoljeća gospodstvo germanskih naroda, prvenstveno Ostrogota i Gepida. Može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da u tom razdoblju nisu bile popunjavane biskupske stolice, iako u Sisciji, Cibalama, Mursi i Joviji Botivo nije poznat nijedan biskup iz prve polovice 5. stoljeća, izuzevši anonimnog prvosvećenika iz Sirmija koji je završio kao bjegunac. Ipak, južnopanonska Crkva nije sasvim izgubila na životnosti, kao što pokazuju prilike na početku 6. stoljeća.

Sazivanje dvaju koncila početkom 6. stoljeća u dalmatinskom središtu Saloni 530. i 533. godine svjedoči o tomu da crkvena organizacija u južnoj Panoniji nije dokraja ugasla. Štoviše, moguće je da upravo iz tog vremena potječe ranokršćanska bazilika s odvojenom zgradom krstionice, čiji su ostatci otkriveni uz današnju crkvu Svete Majke Božje Gorske iznad Lobora.²¹ Sačuvani akti tih crkvenih sabora donose i imena dvojice siscijskih biskupa koji su sudjelovali u koncilskom radu, Ivana i Konstantina.²² Smjena na biskupskoj stolici u Sisciji morala se očito zbiti poslije 530., a prije 533. godine, ali je nemoguće točno odrediti koliko su godina oba biskupa provela na dužnosti. Ipak, vrijedi pretpostaviti da je Ivan postao biskupom zahvaljujući nastojanjima ostrogotskog kralja Teoderika Velikog (474. – 526.) da ulije nov život oblastima u južnoj Panoniji,²³ dok je Konstantin jamačno ostao u svojem sijelu i poslije konačnog sloma ostrogotske vlasti u Dalmaciji i Panoniji Saviji. Obično se smatra da je čvrsta povezanost Siscijske crkve i Salonitanske crkve bila posljedica rasapa crkvenog ustroja u Panoniji zbog čega se biskupija u Sisciji radije oslonila na crkvu u Dalmaciji nego na Akvileju.²⁴ Međutim, mnogo veću je ulogu u tomu zasigurno odigrala okolnost što je salonitanski metropolit, kako se čini, još od prve polovice 5. stoljeća preuzeo nadležnost nad južnopanonskim pokrajinama.²⁵ Napoljetku, takvom je razvoju moglo pogodovati i upravno združivanje Panonije Savije i Dalmacije pod Ostrogotima.²⁶ Moguće je i da je administrativno spajanje pokrajina bilo dodatno potaknuto njihovim crkvenopravnim vezama.

Šutnja akata salonitanskih koncila što se tiče biskupija u nekadašnjoj Drugoj Panoniji (u ostrogotsko je vrijeme glavnina te pokrajine bila poznata kao Sirmijska Panonija, *Pannonia Sirmiensis*) pokazuju težinu stanja u koje su zapale južnopanonske kršćanske zajednice.

²¹ Usp. Krešimir FILIPEC – Marija ŠIŠA VIVEK, »Lobor – Majka Božja Gorska«, *Hrvatski arheološki godišnjak*, br. 1, Zagreb, 2004., str. 96–98; Krešimir Filipec, »10 Jahre archäologischer Grabung in Lobor (1998–2007)«, *Hortus Artium Medievalium*, vol. 13/2, Zagreb – Motovun, 2007., str. 416. Bazilika je preliminarno datirana u 5. ili 6. stoljeće.

²² R. BRATOŽ, »Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve«, str. 377–378; ISTI, »Die Entwicklung der Kirchenorganisation«, str. 159, 182–183; Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ, »Grčka i rimska starina« (ur. Ivan SUPIČIĆ), *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost I: Srednji vijek (VII – XII. stoljeće)*. *Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, 1997., str. 85; R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, str. 106.

²³ O tome više vidi u: H. GRAČANIN, »Goti i južna Panonija«, *Scrinia Slavonica*, god. 6, br. 1, Slavonki Brod, 2006., str. 109–111.

²⁴ R. BRATOŽ, »Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve«, str. 378; ISTI, »Die Entwicklung der Kirchenorganisation«, str. 159; ISTI, »Die Geschichte des frühen Christentums«, str. 9–10.

²⁵ Usp. također i Marija BUZOV, »Sisačka biskupija u svjetlu pisanih i arheoloških izvora (Prilog proučavanju arheološke topografije biskupskoga grada Siska)«, *Tkalčić*, br. 3, Zagreb, 1999., str. 254.

²⁶ U vezi s tim vidi H. GRAČANIN, »Goti i južna Panonija«, str. 109–110.

Taj je nedostatak Istočno Rimsko Carstvo uznastojalo nadomjestiti osnutkom biskupije u Basijani (*Bassianae*, Donji Petrovci). O tome svjedoči ukaz cara Justinijana I. (527. – 565.) od 14. travnja 535. godine, kojim su se nadbiskupu Justinijane Prime (*Iustiniana Prima*, Caričin Grad kod Leskovca u Srbiji) podvrgnule u crkvenom pogledu pokrajine Unutrašnja i Obalna Dacija, Prva Mezija, Dardanija, Prevalitana i Druga Makedonija te dio Druge Panonije oko grada Basijane.²⁷ Tako je Basijanska biskupija postala nadležna za odsječak Druge Panonije koji je Istočnom Carstvu pripao sporazumom s Ostrogotima 510. godine.²⁸ Prema nekim istraživačima, podatku se ne bi trebala pridavati prevelika važnost jer je mala vjerojatnost da je Justinijan obnovio crkvenu organizaciju u panonskim pokrajinama.²⁹ Međutim, caru je nesumnjivo bilo stalo do tog da očuvani prostor u južnoj Panoniji što čvršće uklopi u vojnu, civilnu i crkvenu upravu Carstva, a to je uistinu mogao postići utemeljenjem novoga biskupskog sjela između 527. i 535. godine. Napokon, i Sirmij i Cibale i Mursa ostali su do 535. godine izvan dohvata carske vlasti. Slom Sirmijske nadbiskupije uvelike je uvjetovao ustrojavanje Justinijanoprimske nadbiskupije.³⁰ Biskupi su od vremena Anastazija I., a napose Justinijana I. morali na sebe preuzeti sve više upravnih dužnosti u gradskim općinama jer gradska vijeća više nisu bila funkcionalna.³¹ Tako je osnutak nove biskupije u Drugoj Panoniji trebao ojačati i upravno uređenje tamošnjih oblasti. Nedvojbeno je i siscijski biskup Konstantin, naročito kad je Panonija Savija ponovno potpala pod Carstvo, postao odgovoran za rad siscijske gradske uprave (u ostrogotsko vrijeme je uprava stajala pod nadzorom ostrogotskih vojnih vlasti).

Ostrogoti i Gepidi su se sa svoje, pak, strane pobrinuli za funkcioniranje Arijanske crkve jer su bili sljedbenici arijanstva. Iako je napušteno mišljenje da bi srebrna žlica pronađena na sisačkom tlu bila ostrogotski kulturni predmet korišten u euharistijske svrhe,³² to ne isključuje utemeljenost pretpostavke kako je u Sisciji organizirano djelovala Arijanska crkva. Kako je grad bio pokrajinsko središte, u njemu su bile stacionirane znatnije ostrogotske vojne snage pod gotskim komesom (*comes Gothorum*) koje su morale imati mogućnost zadovoljiti svoje vjerske potrebe. Osim toga, nakon što su Gepidi 536. godine obnovili svoje sirmijsko kraljevstvo,³³ u Sirmiju je stolovao i gepidski arijanski biskup.³⁴ Arijanska crkva je pod Ostrogotima i Gepidima uživala povlašten položaj jer se oslanjala

---

²⁷ *Novella Iustiniani 11, Iustinianus, Novellae* (priredio Rudolf Schöll, Georg Kroll), [Corpus iuris civilis III], Berlin 1904. vidi u: R. BRATOŽ, »Die kirchliche Organisation in Westillyricum«, str. 225–226.

²⁸ O sporazumu također usp. H. GRAČANIN, »Goti i južna Panonija«, str. 109.

²⁹ R. BRATOŽ, »Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve«, str. 378, bilj. 82; ISTI, »Die Entwicklung der Kirchenorganisation«, str. 183, bilj. 76.

³⁰ R. BRATOŽ, »Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve«, str. 378; ISTI, »Die Entwicklung der Kirchenorganisation«, str. 159; Charles Pietri, »La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'église de Rome (Ve-VIe siècles)«, *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 12–14 mai 1982)*, [Collection de l'École française de Rome 77], Roma, 1984., str. 48–49.

³¹ John Hugo Wolfgang Gideon LIEBESCHUETZ, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford, 2001., str. 154–155.

³² Usp. M. BUZOV, »Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji«, u: Milan Pelc, *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., str. 464. Također usp. Katica SIMONI, »Srebrna žlica iz Siska«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III. ser., sv. 21, Zagreb, 1988., str. 81–82.

³³ Usp. H. GRAČANIN, »Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija«, *Scrinia Slavonica*, god. 7, br. 1, Slavonski Brod, 2007., str. 28–30.

³⁴ Iz vrela je poznat biskup Trazarik, koji je 567. godine prebjegao istočnim Rimljanima. Usp. H. GRAČANIN, »Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija«, str. 44–45.

na podršku službenih vlasti, ali je i pravovjerno bogoštovlje bilo dopušteno, napose u Ostrogotskom Kraljevstvu, kako bi se zadovoljile vjerske potrebe domaćeg, romaniziranog stanovništva. Doduše, nije se moglo očekivati da Ostrogoti, a još manje Gepidi, potiču obnovu pravovjerne crkvene organizacije, osobito u vremenima sukoba s Carstvom. Tako je poslije novoga gepidskog osvajanja ugasnula Basijanska biskupija. U dopunskom Justinijanovu ukazu iz 545. godine, kojim je nadbiskupija Justinijana Prima ustrojena u zaseban vikarijat i podvrgnuta papi, navedena je kao dio njezine jurisdikcije, uz Unutrašnju i Obalnu Daciju, Prevalitanu, Dardaniju i Prvu Meziju, i Panonija, ali bez poblizjeg određenja kao u ukazu iz 535. godine.

To ne znači samo da je Carstvo izgubilo kontrolu nad preostalim dijelom Druge Panonije nego i da Basijanska biskupija tada više nije postojala. Nije obnovljena ni nakon što se Carstvo 551. godine opet domoglo te oblasti,³⁵ što upućuje na to koliko je Basijana u međuvremenu bila propala. Čim je 567. godine oborena gepidska država, Istočno Carstvo zaposjelo je Sirmij,³⁶ a potom, kako se misli, uspostavilo i pravovjernu crkvenu organizaciju u osobi sirmijskog biskupa Sebastijana.³⁷ Vjerojatno je to bilo moguće zahvaljujući i dotadašnjemu djelovanju Arijanske crkve koja je održavala crkve radi vlastitih kulturnih potreba. No, opće prilike u južnoj Panoniji nisu bile nimalo povoljne. Cibalsko, mursijsko i jovijsko sijelo već odavno je bilo upražnjeno, a po svojoj prilici nakon smrti biskupa Konstantina (možda oko sredine 6. stoljeća) nije više bila popunjena ni siscijska biskupska stolica. Na kraju krajeva, i sirmijski je biskup morao bježati pred navalom Avara koji su 582. godine osvojili grad. Nije pomoglo ni to što su njegovi sugrađani preporučivali Bogu spas grada, o čemu upečatljivo svjedoči glasoviti grčki natpis na opeki pronađenoj u Sirmiju: *Kriste Gospode, pomози gradu, odbij Avarina i čuvaj Romaniju (= Rimsko Carstvo) i onoga koji je ovo napisao. Amen.*³⁸ Bijeg biskupa Sebastijana tako je i simbolički označio konačan slom crkvene organizacije u južnoj Panoniji.

Zaključna razmatranja

Crkvena organizacija u južnoj Panoniji od kraja 4. stoljeća počinje trpjeti udarce od kojih se više nije bila kadra oporaviti. Do sredine 5. stoljeća propadanje crkvenog ustroja primilo je šire razmjere, a prvi je vrhunac doživjelo bijegom sirmijskog biskupa pred navalom Atilinih Huna 441. godine. U tom su trenutku vjerojatno već neko vrijeme bila ispražnjena ostala biskupska sijela u južnoj Panoniji, cibalsko, mursijsko, siscijsko i, ako

³⁵ H. GRACANIN, »Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija«, str. 41–42.

³⁶ O tome usp. H. GRACANIN, »Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija«, str. 43–45.

³⁷ U dostupnim vrelima nigdje se eksplicitno ne navodi da je Sebastijan bio sirmijski biskup, no to je potpuno plauzibilna pretpostavka. Raspravu o njemu vidi u: Vladislav POPOVIĆ, »Le dernier évêque de Sirmium«, *Revue des études augustiniennes*, bd. 21, Paris, 1975., str. 91–110 (⇒Posljednji episkop Sirmijuma«, u: ISTI, *Sirmium, grad careva i mučenika (Sabrani radovi o arheologiji i istoriji Sirmijuma)*, Sremska Mitrovica, 2003., str. 265–278.

³⁸ Tekst natpisa i njegovu analizu vidi u: Rudolf NOLL, »Ein Ziegel als sprechendes Zeugnis einer historische Katastrophe (Zum Untergang Sirmiums 582 n. Chr.)«, *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, bd. 126, Wiens, 1989., str. 139–145. Hrvatski prijevod prema: Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., str. 223.

je pretpostavka o njezinu postojanju točna, jovijsko, što se može zaključiti i po tomu što nema nikakva spomena tamošnjih biskupa. Bila je to i posljedica dalekosežnog slabljenja urbanih struktura na koje se crkvena organizacija nužno oslanjala i znatnog odljeva stanovništva pred nesigurnom svakidašnjicom i još nesigurnijom budućnošću u uvjetima kad ni carska ni pokrajinska vlast više nisu bile u stanju donijeti prijeko potrebnu sigurnost. To nikako ne znači da su tamošnje kršćanske zajednice odumrle ili nestale, međutim više nije bilo moguće održavati stabilan crkvenoupravni ustroj. Uslijed toga, na ove se krajeve protegnula i jurisdikcija metropolita iz manje ugroženih oblasti, čime je moguće dodatno objasniti širenje nadležstva salonitanskog nadbiskupa na savsko-dravsko-dunavsko međuriječje. Ta se povezanost, za zapadni dio toga prostora, održala i u ostrogotskom i ranom bizantskom razdoblju u prvoj polovici 6. stoljeća jer su siscijski biskupi sudjelovali na salonitanskim crkvenim koncilima, doduše, 545. godine car Justinijan I. formalno je podredio prostor čitave Panonije justinijanopriskom nadbiskupu, no u praksi je to malo značilo. To bjelodano upućuje na stanovit preporod crkvene organizacije omogućen stabilizacijom političkih prilika i većom brigom središnjih vlasti oko uređenja unutarnjeg stanja. Nakon što je Carstvo 535. godine Ostrogotima preotelo Sirmij i okolno područje, tamošnjoj su crkvenoj organizaciji ulivene nove snage, što se ogledalo u osnutku nove biskupije, basijanske, premda se pokušaj pokazao kratkotrajnim. Obnovu Sirmijske biskupije vjerojatno se nije stiglo provesti, jer su gradom već 536. godine zagospodarili Gepidi. Tek 567. godine Sirmij je iznova dospio u posjed Carstva i tada je, po svemu sudeći, nanovo ustoličen pravovjerni prvosvećenik u osobi biskupa Sebastijana. Dotad je siscijsko sijelo vjerojatno opet bilo upražnjeno smrću biskupa Konstantina. Tada Carstvo nije imalo stvarne snage bitno pridonijeti održavanju crkvenog ustroja u nekadašnjoj Panoniji Saviji, osobito ima li se na umu da su panonske oblasti već prije postupno prepuštane Langobardima kako bi bili protuteža Gepidima. Završni udarac crkvenoj organizaciji nanijeli su Avari i Slaveni koji su u sedamdesetim i osamdesetim godinama 6. stoljeća zavladaali savsko-dravsko-dunavskim međuriječjem. Odlazak sirmijskog biskupa 582. godine padom grada pod avarsku vlast označio je konačan vrhunac propadanja crkvenog ustroja u južnoj Panoniji u kasnoantičkom dobu. Premda kršćanstvo nije iščeznulo s tih prostora, bilo je svedeno na male izolirane zajednice koje su s vremenom počele njegovati vlastite oblike kulta, zadržavši tek rudimentarne elemente crkvene organizacije.

Summary

ECCLESIASTICAL ORGANIZATION IN SOUTH PANNONIA IN THE LATE ANTIQUITY

Author analyzes development of the ecclesiastical organizations in two provinces of south Pannonia – Pannonia Savia and Pannonia Secunda – in the period between the end of the fourth and the end of the sixth century. Special attention is driven to the question of the bishopric of Iovia in Pannonia Savia and the bishopric of Bassianae in the Pannonia Secunda. Author describes untoward circumstances after collapse of the Roman system, which influenced life of Christians in the south Pannonia. Moreover, author investigates

the question of expansion of jurisdiction of the archbishop of Salona on the provinces in south Pannonia, which happened on the expense of the metropolite of Syrmium. Regarding the ecclesiastical organization in the south Pannonia in the sixth century it is important to note that bishops of Sisciae are mentioned on two councils in Salona, which proves that at this time Church in the Western Illyric was still quite vital. Furthermore, since the rulers of Pannonia (Ostrogoths and Gepids) were worshipers of the Arianism, activities of the Arian Church certainly were revitalized in this period. The most evident proof of disappearance of an ecclesiastical organization is bishops' vacancies, since according to the canon law they could not freely abandon their dioceses and worshipers' communities. Therefore, escape of Sebastian the bishop of Syrmium in 582 was just a symbolic act of the ecclesiastical organization breakdown on the territory that was bordered with rivers Sava, Drava and Danube.

Ecclesiastical organization in the south Pannonia from the end of the fourth century started to endure pressure from which at the end it was not able to recover. Up to the mid fifth century decay of the ecclesiastical organization became more and more obvious, and its first culmination was marked with the flight of the bishop of Syrmium before Attila's Huns in 441. At this time many other bishoprics in the south Pannonia were already vacant; namely sees in Cibaliae, Mursia, Sisciae, and probably in Iovia, if the suppositions that it ever existed is correct, were abandoned since there is no mention of their bishops in the period. All this was partly caused by decomposition of urban structures and massive depopulation because of the unstable political circumstances and nor emperor nor provincial authorities could not provide necessary level of security. Still, this did not mean that the local Christian communities had disappeared, but only that there was no condition for preserving a stable ecclesiastical administrative organization. Because of such situation these regions were administratively incorporated into dioceses which were not so endangered, and this was the reason why the metropolite of Salona extended his jurisdiction to the region between rivers Sava, Drava and Danube. For the western parts of this region such bonding continued even during the Ostrogoth and Byzantine rule in the first half of the sixth century. One can maintain such supposition because we have proof that bishops of Sisciae participated in the work of the councils in Salona. Still, one has to admit that emperor Justinian in 545 subjected entire Pannonia to the archbishop of Justiniana Prima, but in reality this did not have any practical consequences. However, all these facts suggest that ecclesiastical organization was positively affected by the stabilization of political circumstances and improved the central authorities control over the region. Namely, after the Empire managed to re-conquer Syrmium and its surroundings local ecclesiastical organization was »reinforced« by the organization of a new bishopric in Bassianae, which unfortunately did not last for long. It seems that renovation of Syrmium diocese was not completed since in 536 the city was captured by Gepids. The Empire finally managed to re-capture Syrmium in 567 and in this year the head of the renovated diocese became Sebastian. In the meantime diocesan see in Sisciae was vacant from the time of death of bishop Constantine. At this time it seems that the Empire did not have enough strength to maintain and support ecclesiastical organization in Pannonia Savia, especially if one bears in mind that the imperial policy of suppressing Gepids was letting Langobards to settle in Pannonia. The final strike to the ecclesiastical organization in Pannonia was

invasion of Slavs and Avars during 70s and 80s of the sixth century. Therefore, when Syrimium was captured by Avars, flight of the local bishop just marked the final collapse of the ecclesiastical organization in the south Pannonia. Although Christianity did not disappear in the region, it was limited to the small and isolated communities that started to develop their own cults, embracing only elementary forms of ecclesiastical organization.

KEY WORDS: *late antiquity, south Pannonia, Christianity, Church.*